

Čiurlionio „efektas“: kodėl menininko kūryba atsiveria vis naujoms interpretacijoms

The Čiurlionis's “Effect”: Why the Artist's Oeuvre Still Invites New Interpretations

ŽILVINĖ GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

zilvine@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1524-3043>

Antanas Andrijauskas 2023. *Čiurlionis: Nesuprasto genijaus tragiškas skrydis*: monografija, t. 1, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas. ISBN 978-609-8231-68-7, 632 p.

Antanas Andrijauskas 2024. *Čiurlionis: Nesuprasto genijaus tragiškas skrydis*: monografija, t. 2, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas. ISBN 978-609-8231-83-0, 880 p.

Iškiliausio visų laikų mūsų menininko – dailininko ir kompozitoriaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio (1875–1911) – 150-ųjų gimimo metinių minėjimas, lydymas įvairaus pobūdžio kultūrinių ir mokslinių leidinių bei renginių, – ypač svarbus Lietuvos kultūros įvykis. Čiurlionis –

vienas pagrindinių mitologizuotų lietuvių meninės sąmonės naratyvų ir *tautiškumo simbolių, išaugusių iš giliausių gimtinės gamtos versmių, ūkuose ir žalsuose spalvose paskendusio Dzūkijos kraštovaizdžio*, subrandintas liūdesio ir melancholijos per-

Received: 27/11/2025 **Accepted:** 06/12/2025

Copyright © 2025 Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

smelktų lietuvių liaudies dainų. Realūs intelektualinės ir kūrybinės biografijos faktai jo kūrybos interpretacijose netikėtai susipina su įvairiais legendiniais pasakojimais, kurie klajoja gausybėje jo kūrybai skirtų epigoniškų tekstų (Andrijauskas 2023: 8)¹.

Taip akademikas profesorius habilituotas daktaras Antanas Andrijauskas pradeda solidžios apimties mokslo monografiją *Čiurlionis: Nesuprasto genijaus tragiškas skrydis*. Pirmasis tomas išleistas 2023 m., antrasis – 2024 m. (recenzantai: prof. Jonas Bruveris, prof. Rokas Zubovas, dr. Rimantas Astrauskas), o trečiąjį planuojama išleisti 2025 m. pabaigoje. Autorius pabrėžia, kad monografija yra ilgalaikių, daugiau nei penkis dešimtmečius besitęsiančių Čiurlionio kūrybinės-intelektualinės biografijos ir meninio palikimo tyrinėjimų rezultatas. Iki tol svarbius Čiurlionio kūrybos aspektus profesorius atskleidė ne tik paskiruose straipsniuose, bet ir neseniai išleistose monografijose *Teosofinės meno filosofijos idėjų atspindžiai Stabrausko ir Čiurlionio tapyboje* (2021) bei *Čiurlionio orientlizmo metamorfozės* (2022). Monografija *Čiurlionis: Nesuprasto genijaus tragiškas skrydis* yra serijos „M. K. Čiurlionio kūrybos tyrinėjimai“, kurią leidžia Lietuvos kultūros tyrimų institutas, dalis.

Lyginant su kitais Lietuvos menininkais, Čiurlionio kūryba ir biografija daugiausiai tyrinėta lietuvių dailėtyroje, muzikologijoje, estetikoje, meno filosofijoje, kultūros istorijoje, įvairiais aspektais išskleista kino filmuose. Jis ir labiausiai žinomas menininkas plačiajai publikai. Visas jo dailės palikimas eksponuojamas Kaune 1944 m. įsteigtame (atidarytas 1947 m.) M. K. Čiurlionio nacionaliniame dailės muziejuje, jaunieji menininkai ugdomi Nacionalinėje M. K. Čiurlionio menų mokykloje (vardas suteiktas 1965 m.) Vilniuje, rengiami M. K. Čiurlionio tarptautiniai pianistų ir vargonininkų konkursai (nuo 1965 m.), o 2025 m. Tarptautiniam Vilniaus oro uostui suteiktas Čiurlionio vardas.

Čiurlionio dailės istoriografija apima daugiau nei šimtmetį. XX a. 2-ame dešimtmetyje surengus pomirtines parodas, menininko kūryba įvertinta teigiamai. Rusijoje Aleksandras Benois ir Viačeslavas Ivanovas publikavo pirmąsias išsamias ir intelektualias Čiurlionio dailės kūrinių interpretacijas. Tarpukariu Lietuvoje tik 1938 m. pasirodė du didesnės apimties leidiniai: Pauliaus Galauinės sudarytas straipsnių ir atsiminimų rinkinys *M. K. Čiurlionis* bei Mikalojaus Vorobjovo monografija vokiečių kalba *M. K. Čiurlionis: Der litauische Maler und*

1 Toliau cituojant skliautuose nurodomos leidinių santrumpos Č1 ir Č2 ir puslapio numeris.

Musiker. Menininko kūrybą tyrinėjo ir Ignas Šlapelis, kuris rengiamos monografijos skyrius skelbė periodinėje spaudoje (liko nebaigtas rankraštis). Sovietų okupacija ir Antrasis pasaulinis karas nutraukė išbėgėjusią Čiurlionio meninio palikimo ir jo tyrinėjimų sklaidą. Pokariu 1949 m. prasidėjo tendencingi puldinėjimai, kurie kėlė grėsmę ir Čiurlionio tapinių išsaugojimui. Kiek atšilus politiniam klimatui, 1956 m. minint Čiurlionio gimimo 80-ąsias metines pasirodė pirmasis muzikologo Vytauto Landsbergio rašinys, vėliau buvo parengti ir išleisti svarbūs egodokumentikos tekstai *Laiškai Sofijai / M. K. Čiurlionis* (sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis, 1973), Jadvygos Čiurlionytės knyga *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį* (pirmasis leidimas 1963 m., antrasis – 1973 m.). 1975 m. minint Čiurlionio šimtmečio jubiliejų pasirodė straipsnių rinkinys *Čiurlioniui 100* (sudarytojas Jonas Bruveris, 1977), Landsbergio knygos *Čiurlionio dailė* (1976), *Vainikas Čiurlioniui* (1980). Šios ir kitos Landsbergio knygos sudaro svarbų sovietmečio čiurlionistikos bloką. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas sudarė sąlygas naujam tyrinėjimų etapui, kai be ideologinių suvaržymų, sovietinės propagandos ir istorinių faktų iškraipymo galima atvirai prabilti apie komplikuotas Čiurlionio kūrybos gelmes. Rasa Žukienė paskelbė reikšmingą monografiją *M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo* (2004), kurioje išsamiai analizuojami Čiurlionio dailės ypatumai ir sąlytis su kitų Europos šalių meno aplinka ir joje išaugusiais judėjimais.

Naujoji Andrijausko monografija reikšminga pirmiausia holistiniu požiūriu į Čiurlionio kūrybą ir konceptualia pagrindinių jos aspektų analize. Autorius, tyrinėdamas ilgą laiką parašėse buvusias čiurlionistikos problemas, atskleidžia plačią istorinę intelektualinių, filosofinių ir meninių judėjimų panoramą ir įkontekstina Čiurlionio kūrybą amžių sandūros europinėje kultūroje. Pirmiausia atkreipčiau dėmesį į monografijos pavadinimo raktažodžius, kurie tarsi leitmotyvas lydi skaitytoją – nesupratimas, menininko genialumas ir dvasinis, tragiškai pasibaigęs trumpas skrydis. Andrijauskas Čiurlionį priskiria vadinamųjų *les artistes maudits* – likimo prakeiktų ir pasmerktų – menininkų, kurių „gyvenimo tragizmas, kova dėl savo novatoriškų siekių pripažinimo kūrybai suteikė ypatingą autentiškumą“ (Č1: 11), tipui. Įvairūs šaltiniai atskleidžia, kad Čiurlionis kelią į platesnį pripažinimą sunkiai skynėsi. Nors meno pasaulio atstovai – dailininkai ir kritikai – sugebėjo įvertinti menininko kūrybos unikalumą ir originalumą dar jam esant gyvam, tačiau laikmečio plačioji publika to beveik nepripažino ir nesuprato, iki gyvenimo pabaigos menininkas pardavė vos kelis darbus. Meno

sociologai tokį (ne)supratimą aiškina pripažinimo lygių, kurie tarsi vandens ratilai sklinda nuo menininko, skirtumais (Heinich 1996). Kūrybą pirmiausia vertina jį supantys kolegos (kurie yra ir konkurentai), kritikai, vėliau pastebi prekyautojai bei kolekcininkai ir galiausiai – plačioji publika. Šie pripažinimo ratilai toldami nuo menininko platėja, o viešasis pripažinimas dažniausiai ateina vėliausiai. Čiurlionio atveju trumpas kūrybos kelias ir netikėta mirtis lėmė, kad platesnis supratimas ir įvertinimas atėjo tik po mirties, tačiau kolegos dailininkai ir kritikai pripažino ne tik Čiurlionio kūrybos savitumą, bet ir reikšmę Lietuvos kultūrai. Pavadinime išryškintas (ne)supratimo motyvas nusako ne tik meno profesionalų ir visuomenės reakcijos neatitikimą, bet ir tai, kad vėlesnėje menininko kūrybos recepcijoje dėl įvairių istorinių-politinių aplinkybių – netrukus prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo, tarpukario Lietuvos ekonominių sąlygų, o vėliau ilgų sovietmečio ideologijos metų – natūraliai prasidėjęs Čiurlionio kūrybos pripažinimas nutrūko, teko ne tik atsargiai kalbėti ir maskuoti daugybę svarbių kūrybos aspektų, bet ir saugoti kūrinius nuo galimo fizinio sunaikinimo. „Galbūt, man oponentai paprieštaraus, kad originalaus judančio nepramintu kūrybos keliu genijaus tikroji lemtis ir yra likti savo gyvenamu metu nesuprastam ir Čiurlionis tėra tik dar vienas ryškus šios tiesos patvirtinimas“, – pabrėžia monografijos autorius, – „tačiau vis dėlto mano daugiau nei pusę amžiaus Čiurlionio kūrybą tyrinėjusio mokslininko akimis būtent susidūrimas su savo siekių nesupratimu apnuogina jo gyvenimo ir kūrybos pagrindinį nervą ir galiausiai, apsprendžia būtis tragizmą“ (Č1: 21).

Monografijoje Čiurlionio kūrybinės raiškos laukai aptariami didžiausią dėmesį skiriant ne muzikinei kūrybai, o vaizduojamajai dailei. Tai natūralu – Lietuvoje, galima sakyti, nėra menotyrininko, kuris vienodai profesionaliai galėtų tyrinėti šias abi meninės veiklos sritis. Čiurlionis kūrybinį kelią pradėjo kaip muzikas, o tapyti jis buvo „pašauktas“ – tapyba tapo priemone išreikšti savo įsitikinimus ir vizijas. Skatinamas vidinės būtybės, jis atkakliai beveik be pagalbos išmoko tapyti. Čiurlionio vaizdinės kūrybos laikotarpis buvo trumpas (1903–1909 m.), bet intensyvus: vos per šešerius metus jis išgyveno išpūdingą kūrybos evoliuciją nuo ankstyvųjų literatūrinio psichologinio simbolizmo kūrinių iki brandžių sonatinių garsovaizdžių – sinestetinių dailės ir muzikos ryšio atradimų. Čiurlionio, kaip ir kitų prakeiktųjų menininkų: van Gogho, Paulio Cézanne'o, Amedeo Modigliano, Chaimo Soutine'o ir kitų, gyvenimo ir kūrybos kelias buvo dramatiškas, sudėtingas, kupinas daugybės kančių, emocijų

išgyvenimų, lydimas melancholijos, depresijos tarpsnių ir sunkios psichinės ligos. Jo gyvenime dramatiškai skamba egzistenciniai motyvai, aistringas pripažinimo siekis, abejonės savo kūrybos prasmingumu. Iki gyvenimo pabaigos Čiurlionis spėjo parduoti vos kelis savo kūrinius.

Tad pavadinimas tarsi siūlo mintį, kad Čiurlionio intelektualinė ir kūrybinė biografija, kaip ir kitų prakeiktųjų menininkų, yra panaši į hagiografinę legendą, kurios svarbiausi momentai primena šventųjų gyvenimus. Čiurlionis į dailę atėjo iš pašaukimo, buvo išskirtinis žmogus, netinkamas praktiniam, socialiniam ir komerciniam gyvenimui, gyveno asketiškai ir skurdžiai, izoliuotai, pasižymėjo nesuinteresuotumu, jam nerūpėjo žemiškos, materialiosios gėrybės, patyrė svai ginančius kūrybinius ir dvasinius pakilimus, tačiau amžininkų buvo nesuprastas ir netinkamai įvertintas. Paskutiniai jo gyvenimo metai buvo paženklinti sunkios ligos, kankinystės ir tragiškos mirties, kol galiausiai atėjo pripažinimas ir įvertinimas kaip atpildas dailininko palikuoniams.

Monografijos struktūra nuosekli, ji atliepia iškeltą tikslą – „įvairiais filosofiniais, estetiniais, menotyriniais ir kitais socialiai aktualiais aspektais išanalizuoti sudėtingą Čiurlionio kūrybinį palikimą ypatingą dėmesį skiriant čiurlionistikos marginalijose buvusioms problemoms, išryškinti jo kūrybos savitumą XX a. pradžios meninių ieškojimų ir virsmų aplinkoje“ (Č1: 17). Pirmąjį Andrijausko monografijos tomą sudaro septynios dalys. Autorius palaipsniui atveria aplinką, kurioje augo ir brendo Čiurlionis kaip muzikas ir dailininkas, atskleidžia Druskininkų, Plungės, Varšuvos bei Leipcigo kultūrinės terpės poveikį menininko asmenybės bei pomėgių formavimuisi, meninių gebėjimų atskleidimui. Daug dėmesio skiriama Čiurlionio egodokumentikos klausimams: jų pažinimo svarbai, likimui istorijos peripetijose bei įvairioms interpretacijoms. Būtent egodokumentika – atsiminimai, laiškai, liudijimai – leidžia Andrijauskiui parodyti menininko asmenybės bruožus, kurių svarbiausi – introvertiškumas, polinkis į vienatvę ir individualizmas, kūrybiškumas, hipertrofuotas jautrumas, savikritiškumas, nesavanaudiškumas ir pasiaukojimas, – tie bruožai, kurie būdingi prakeiktųjų menininkų „hagiografijoms“. Pirmojo tomo penktoje ir šeštoje dalyse autorius atskleidžia Čiurlionio kūrybai būdingą universalizmą ir novatoriškumą – svarbiausius ypatumus, kurie nusako jo kūrybos vietą Vakarų meno istorijoje, kruopščiai rekonstruoja menininko estetines ir meno filosofijos pažiūras, idėjines sąsajas su įvairiomis jo kūrybą paveikusiomis mąstymo kryptimis bei koncepcijomis, gilinasi į ryšius su laikmečio estetikos ir meno

filosofijos idėjomis. Septintoje dalyje išsamiai aptaria ypatingą menininko santykį su gamtos pasauliu.

Antrame monografijos tome daugiausia dėmesio skiriama Čiurlionio kūrybos savitumui ir kūrybos sąlyčiai su Europos modernizmo krypčių daile, filosofiniais, teosofiniais ir kt. sąjūdžiais. Antrąjį tomą taip pat sudaro septynios dalys, kuriose detalai analizuojami Čiurlionio mitopoetinio mąstymo ypatumai ir dailės kūrinių simbolių prasmės, didelis dėmesys skiriamas ezoterizmo, teosofijos, okultinėms ir parapsichologijos idėjoms. Autorius pabrėžia, kad

sovietinės ideologijos, ypač stalinizmo viešpatavimo laikais, kaltinant Čiurlionį neidėjiškumu ir formalizmu, ezoteriniai jo interesai artimų žmonių prisiminimuose, suprantama, sąmoningai buvo tušuojami. Dailininko seserys Jadvyga ir Valerija Čiurlionytės bei žmona Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė suvokė, kad šio menininko asmenybės ar kūrybos bet kokios sąsajos su ezoteriniais sąjūdžiais, gali pasibaigti jo sukurtų „dekadentinių“, „formalistinių“ ir „svetimų tarybinio žmogaus pasaulėžiūrai“ kūrinių pašalinimu iš muziejų, o gal netgi fiziniu sunaikinimu (Č2: 84).

Todėl suprantama, kad Čiurlionio sąsajos su teosofija ir kitais ezoteriniais sąjūdžiais vertintos atsargiai ir fragmentiškai, tačiau kad tai išliko lietuviškoje čiurlionistikoje iki nūdienos, galima paaiškinti ne tik sovietmečio ideologinėmis nuostatomis, bet ir nesąmoningu sekimu susiklosčiusia čiurlionistikos tradicija. Monografijos autorius – priešingai – atveria giluminius ezoterizmo ir teosofijos įspaudus menininko kūryboje.

Atskira dalis skirta Rytų civilizacijų vizijų, mitologinės, religinės simbolikos, savitos meninės erdvės ir laiko sampratos, perspektyvos, kompozicijos ir kolorito poveikio dailininko tapiniams tyrinėjimui. Tolesnėse antrojo tomo dalyse tyrinėjamos pamatinės būties laiko ir erdvės kategorijos, kurios Čiurlionio meninėje kūryboje įvairiai sąveikauja, suaktualindamos erdvėlaikio problematiką, atkleidžia kūrybinių ieškojimų sąsajas su gamtos mokslais – fizikos, chemijos, astronomijos, geologijos atradimais. Penktoje dalyje tyrinėjama muzikalių vaizdų ir spalvingų garsų sąveikos paieška filosofijoje, estetikoje, muzikoje ir tapyboje, sutelkiant dėmesį į sinestezijos fenomeną ir sinestetinių Čiurlionio gebėjimų raišką. Ypač svarbi šeštoji dalis, kurioje, analizuojant modernistinių meno sambūvių „Miuncheno naujojo dailininkų susivienijimo“ ir „Mėlynojo raitelio“ menininkų asmeninius ryšius ir migracijos kelius, atskleidžiamas

Čiurlionio indėlis į modernizmą, jo kūrybos atgarsiai kitų modernistų, kuriems rūpėjo vaizdo ir garso sintezės problemos – Paulio Klee, Lyonelio Feiningerio, Nikolajaus Kulbino ir Františko Kupkos – tapyboje.

Monografija paremta gausiais pirminiais šaltiniais ir plačia Čiurlionio tyrinėjimų istoriografija. Didžiulę praktinę reikšmę turi bibliografinis sąrašas. Abiejose dalyse pateikiamos išsamios santraukos anglų kalba leis užsienio skaitytojams susipažinti su pagrindinėmis knygos idėjomis. Ši monografija neabejotinai žymi naują čiurlionistikos etapą, susintetina, apibendrina ir išplečia Čiurlionio kūrybinio palikimo tyrimų lauką, apimdama iki šiol į paraštes nustumtas, už akademinės tradicijos likusias problemas, brėžia tolesnes tyrimų gaires.

LITERATŪRA

- Andrijauskas Antanas 2021. *Teosofinės meno filosofijos idėjų atspindžiai Stabrausko ir Čiurlionio tapyboje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Andrijauskas Antanas 2022. *Čiurlionio orientalizmo metamorfozės*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Heinich Nathalie 1996. *The Glory of Van Gogh: an Anthropology of Admiration*, translated by Paul Leduc Brown, Princeton NJ: Princeton University Press.